

УДК 316.74

Левін Р.Я.

■ канд. пед. наук, старший науковий співробітник
■ відділу моніторингових досліджень соціально-
■ економічних трансформацій ДУ «Інститут
■ економіки та прогнозування НАН України».

Серета Ю.В.

■ канд. соціол. наук, науковий співробітник відділу
■ моніторингових досліджень соціально-
■ економічних трансформацій ДУ «Інститут
■ економіки та прогнозування НАН України».

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ МОДЕРНИХ ЦІННОСТЕЙ: ДУМКА ЕКСПЕРТІВ І МОЛОДІ¹

■ Показано, що хоча українська молодь
■ «покоління незалежності» як «новий продукт»
■ національної освіти має кращий модернізаційний
■ потенціал, ніж суспільство в цілому; проте, за
■ оцінками експертів, українська освітня система
■ недостатньо ефективна як продуцент модерних
■ цінностей. Визначається, що ключова причина
■ невідповідності системи освіти актуальним
■ цінностям полягає у професійній деформації
■ шкільного вчителя, що є наслідком низької
■ ефективності системи відбору, підготовки,
■ стимулювання й підвищення кваліфікації.

■ Ключові слова: молодь, модернізація,
■ система освіти, шкільний учитель.

■ Показано, что хотя украинская молодежь
■ «поколения независимости» как «новый продукт»
■ национального образования обладает лучшим
■ модернизационным потенциалом, чем общество в
■ целом; но, по оценкам экспертов, украинская
■ образовательная система недостаточно
■ эффективна как продуцент современных ценностей.
■ Определяется, что ключевая причина
■ несоответствия системы образования

■ ¹ Статтю підготовлено в межах першого етапу
■ («Актуальність соціокультурних параметрів
■ економічної модернізації») наукової теми
■ «Соціокультурний вимір модернізації економіки
■ України», що виконується відділом моніторингових
■ досліджень соціально-економічних трансформацій
■ ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН
■ України» за проектом Цільової комплексної
■ програми наукових досліджень НАН України
■ «Модернізація соціокультурної сфери в Європі та
■ Україні» (Розпорядження Президії НАНУ від 30.0
■ 4.2014 №277).

актуальным ценностям заключается в
профессиональной деформации школьного
учителя вследствие низкой эффективности
системы отбора, подготовки, стимулирования и
повышения квалификации.

Ключевые слова: молодежь, модернизация,
система образования, школьный учитель

*It was demonstrated that Ukrainian youth -
"independence generation", a "new product" of the
national education, holds better modernization
potential than the rest of society; however, according
to experts, the Ukrainian educational system is not
effective enough in terms of modern values
production. It was determined that the key reason of
mismatch between education and actual values relates
to the professional deformation of school teacher due
to the low efficiency of selection system, training,
promotion and professional development.*

Key words: youth, modernization, education,
school teacher.

Постановка проблеми. Відомі науковці
доводять, що Україна нагально потребує
модернізації [1; 2], і щодо цього 2010 р. була
навіть прийнята офіційно 4-річна програма
реформ [3]. Утім відчутних зрушень досі немає і
серед причин експертне середовище найчастіше
визначає відсутність попри декларативні заяви
влади наявності з її боку справжньої політичної
волі. Розроблена 2009 р. 43-ма незалежними
експертами за ініціативи Міжнародного фонду
«Відродження» Стратегія модернізації України
(яка донині видається одним із найбільш
системних документів цього напрямку) зазначає,
що «...реформи є непопулярними не стільки для
населення, скільки для політиків, які намагаються
утриматися при владі будь-якою ціною...», і
вбачає перешкоди модернізації у поганій якості
організації політичної системи, браку «...загальної
згуртованості, справедливої організації суспільних
відносин, які вибудовуються за умови наявності
спільної мети та гідних керівників» [4].

Тимчасом приклади успішних нині країн
показують, що реалізовані в минулому модерні
реформи потребували не лише політичної волі
(хоча, як правило, модернізації дійсно були
елітарними проектами, ініційованими правлячим
класом [5, с. 145–165]), а й міцної підтримки
людським капіталом. Сьогодні це стало ще
актуальніше, тому що сучасна економіка вимагає
усвідомлено-добровільного включення в процес
модернізації значної (передовсім –
високоосвіченої) частини суспільства, здатної
продувати якісний міжгалузевий обмін
інформацією/технологіями, ефективно
впровадження інновацій, стимулювати внутрішній
попит на високотехнологічні товари/послуги [5; 6].

Де створюється цей людський капітал? Природно, найбільшою мірою в системі освіти. Саме тому в світових процесах модернізації роль національних систем освіти вважається особливо важливою, а в Україні це навіть закріплене законодавчо (ст. 26 нового Закону України «Про вищу освіту» визначає, що одним із основних завдань ВНЗ² є участь у забезпеченні суспільного та економічного розвитку держави через формування людського капіталу [7]). Отже *актуалізується* проблема того, чи продукує українська освіта людський капітал, здатний взяти активну участь у модернізації країни.

Ступінь розробленості проблематики. Останні дослідження доводять, що людський капітал є різновидом капіталу, зосередженим у його носіях – людях. Особливо тих, хто створює нові ідеї, продукти, технології, формує духовне й інформаційне середовище (в науці, техніці, венчурному бізнесі, власному малому й середньому підприємстві, ЗМІ тощо). Більш того, люди можуть бути зайняті рутинною працею, але бути активними носіями людського капіталу, якщо психологічно налаштовані на вдосконалення/інноваційність у професії (не виняток і чиновницько-бюрократична діяльність). Ознаками приналежності до носіїв людського капіталу, здатних бути опорою модернізації (її рушієм – «креативним класом») є не стільки рівень доходів і соціальних статусів, скільки інноваційність, налаштування на творчість, прагнення позитивних змін [8]. Принципово притому, що можливість ефективно використовувати наявний людський капітал на потребу модернізації залежить від ступеню його модерності. Визначено зокрема, що переважання в суспільстві модерних ціннісних орієнтацій над архаїчними є в сучасному світі фактором забезпечення соціально-економічного розвитку, і навіть кількісні показники цього розвитку в конкретних країнах перебувають у безпосередньому зв'язку з характером ціннісних орієнтацій населення [9; 10, с. 3–5.].

Своєю чергою у формуванні ціннісних орієнтацій, світогляду людини провідна роль належить освіті. Недарма у згаданій вище Стратегії модернізації України, ідеологічно налаштованій на ліберально-демократичну (європейську) доктрину, одну з 4-х частин названо саме «Фундаментальні цінності демократичних змін», і вона якраз містить окремий розділ «Освіта – умова модернізації суспільства» [4]. Утім будь-який проєвропейський модернізаційний дискурс повинен, на наш погляд, враховувати ту обставину

нинішньої соціальної реальності українського суспільства, що в силу особливостей історичного процесу воно не пройшло повною мірою всіх тих етапів розвитку, якими для європейського Заходу були епохи Відродження, Реформації та Просвіти. Відтак панівні в нинішній соціокультурній моделі вітчизняного суспільства в цілому світоглядні цінності ще не можуть сповна відповідати критеріям модерності, властивим переважній більшості жителів модернізованих країн, тобто задовольняти потребам багатобічної соціально-економічної та суспільно-політичної модернізації країни. Як можна змінити становище? Необхідно, щоб модерні орієнтації захоплювали нові покоління, і щоб цей процес поширювався дедалі більше, аби з часом усе суспільство відповідало критеріям модерну. Оскільки ж нові покоління у переважній своїй більшості є «продуктом» національної системи освіти, то від виконання українською освітою функції продуцента модерних цінностей значно залежить і успіх модернізації країни в цілому. У цьому зв'язку *метою* даного дослідження було з'ясувати, чи відрізняються ціннісні орієнтації «нового продукту» системи національної освіти (молоді, що навчається або нещодавно закінчила навчання) від цінностей усього суспільства в сенсі переважання модерності чи архаїки, і якою мірою цінності цієї частини молоді відповідають уявленням про людину модерну, прийнятним у розвинених європейських країнах.

Методологія дослідження передбачала два шляхи оцінювання відповідності ціннісних орієнтацій по переважній приналежності до модерності чи архаїки. По-перше, аналіз даних соціологічних опитувань. По-друге, огляд експертної думки (тут результати представлені в словесних формулюваннях, опублікованих 24-ма відомими експертами в галузі освіти й дослідниками-суспільствознавцями протягом останнього 15-ліття). Ідентифікація ціннісних орієнтацій по переважній приналежності до модерності чи архаїки спиралася на основні ціннісні характеристики людини модерну, як вони розуміються в сучасних уявленнях про соціокультурну модель лібералізму та класифікаціях цінностей, заснованих на визначених дослідженнях культурних вимірів [9; 10; 11; 12; 13; 14].

Передбачалося порівняння експертних оцінок і даних соціологічних опитувань української молоді з визначеними критеріями архаїчності та модерності ціннісних орієнтацій. Основою для віднесення оцінок до модерності/архаїчності слугували загальновідомі ознаки класичної моделі лібералізму [11],

²Вищий навчальний заклад.

характеристики ціннісних систем [13; 14], методика групування культурних цінностей [9], фактори сприяння та перешкоджання модернізаційним перетворенням через канали впливу культурного капіталу на економічний розвиток [10, с. 41] і розподіл цінностей за вимірами культури [12]. Узагальнені на основі аналізу наведених джерел переліки цінностей, які відповідають критеріям модерності та архаїчності, показано в таблиці 1.

Таблиця 1

Прийнятий у дослідженні розподіл ціннісних орієнтацій за переважною приналежністю до модерності та архаїчності

Переважно архаїчні цінності	Переважно модерні цінності
Несвобода в обмін на захист, патерналізм; нетолерантність до «чужого» (людей, звичаїв, соціальних, економічних, наукових новел); прихильність традиційному, еволюційному, екстенсивному розвитку суспільства; пасивність у формуванні громадянського суспільства; сприйняття праці як необхідної побутової норми для виживання; вторинність приватної власності відносно державного, суспільного володіння. Сильне лідерство, порядок, колективізм (схильність до колективізму – утворення груп – як переважання суспільних цілей/добробуту над особистими). Абсолютизація правил, передбачуваність. Уникнення невизначеності (несхвальне ставлення до нових ситуацій, неочікуваних подій, змін). Стабільність, традиційність, домінування (влади, авторитетності, впливовості). Задоволення через	Свобода, самореалізація, особиста відповідальність; толерантність до «інакших» людей і новел; прихильність інноваційному інтенсивному розвитку науки і техніки. Толерантність до невизначеності як відкритість до змін. Громадянська активність. Примат приватної власності, сприйняття праці як головної цінності, самоцінності, засобу самореалізації, а доходу – як її результату. Самовираження, гнучкі правила; незалежність, майстерність, інтелект, допитливість, широта поглядів, честолюбство. Соціальна справедливість, чесність, обов'язковість. Духовність, гармонія із світом (самодостатність, творчість, неогоїстична любов, відчуття мистецтва, природи, захист екосередовища). Довгострокове планування. Соціальна мобільність. Індивідуалізм (із визнанням імпліцитного соціального контракту – системи понять,

насолуду, споживання (дозвілля – надцінний час споживання, праця – невідворотне зло, плата за дозвілля, споживання). Максимізація особистої користі. Короткострокове планування або не планування життя. Фаталізм, самоізоляція, спостережне «інтуїтивне» мислення, опортунізм. Значне дистанціювання суспільства від влади (прийняття свого місця в соціальній ієрархії, визнання й легітимізація формальної ієрархічності).	взаємозобов'язань, норм) як визнання значимості особистих досягнень. Стриманість у задоволенні особистих бажань всупереч нормам (стимулює продуктивну самореалізацію, сприяючи суспільному розвитку). Незалежність суджень. Міжособистісна довіра (в тому числі щодо виконання угод, обіцянок). Незначне дистанціювання від влади (очікування демократичних відносин, готовність сприймати всіх як рівних).
---	---

Отримані результати. Думку молоді було проаналізовано за результатами двох соціологічних досліджень. Перше проводилося Українським інститутом соціальних досліджень ім. Олександра Яременка (УІСД) та центром «Соціальний моніторинг» (ЦСМ) восени 2011 р³, друге – УІСД восени 2013 р⁴. У першому було порівняно різні економічні стратегії, які в житті обирають три категорії населення: всі українці старше 18 років, окремо їхня частка віком 18–23 роки (це ті, хто нещодавно закінчив навчання, а також ті, хто продовжує навчатися далі) і окремо ті з цієї частки, хто вже здобув закінчену/незакінчену вищу освіту.

Було встановлено, по-перше, що молодь значно освіченіша, ніж суспільство на загал (табл. 2).

³Опитування «Ваша думка: вересень–жовтень 2011 р.» проводилося 24.09–07.10.2011 р. в 119 містах і 252 селах АР Крим, 24 областей України та в м. Києві методом індивідуального інтерв'ю («віч-на-віч») за місцем проживання. Всього опитано 6501 респондент віком від 18 років і старше. Стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 становлять 0,74–1,24%.

⁴Опитування «Формування економічної активності молоді України» проводилося в серпні–вересні 2013 р. в 24-х областях України, АР Крим та м. Києві методом індивідуального інтерв'ю («віч-на-віч») за місцем проживання. Всього опитано 2509 респондентів віком 15–35 років. Стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 становлять 1,20–2,00%.

Таблиця 2

**Освіта респондентів (за даними моніторингу
 УІСД/ЦСМ 2011 р.), %**

Рівні освіти	Усі респонденти (N=6501)	Респонденти віком 18–23 роки (N=640)
Початкова та/або неповна і повна середня й середня спеціальна (разом)	68	57
Незакінчена та повна вища (разом)	32	43

разом			
Інше та відмова від відповіді, разом	7	6	7

По-друге, молодь значно економічно активніша за все населення, притому тим більше, чим краще вона освічена (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання «Яку життєву економічну стратегію Ви обираєте для себе?» респондентів різного віку та освіти (за даними моніторингу УІСД/ЦСМ 2011 р.), %

Варіанти відповідей	Усі респонденти віком від 18 років і старше (N=6501)	У тому числі респонденти віком 18–23 роки (N=640)	Із вікової групи 18–23 роки респондент і з незакінченою та повною вищою освітою (N=275)
Пасивні стратегії («Мати невелику, але гарантовану заробітну плату» та «Займатися домашніми справами, щоб чоловік/дружина заробляли»), разом	47	34	27
Активні стратегії («Ризикуват, терпіти, але заробляти «капітал» та «Мати постійний заробіток, але «робити капітал» додатковим шляхом»),	46	60	66

Це очевидне свідчення модернізаційного потенціалу молоді, особливо її найбільш освіченої частини порівняно з представниками старших поколінь. Порівняно більша кількість серед молоді згодних ризикувати, долати труднощі, але власноруч поліпшувати свій добробут цілком узгоджується з такими властивими модерній людині цінностями як самореалізація, особиста відповідальність, відкритість до змін, повага до приватної власності, індивідуалізм, праця, дохід, незалежність, честюлюбство, довгострокове планування, соціальна мобільність тощо.

У другому дослідженні було проаналізовано окремо дитячо-молодіжне середовище в цілому (починаючи з достатньо свідомого дитячого віку – 15 років, і до вікової межі молоді – 35 років), виокремлено з нього групу віком 18–23 роки (вона цілком представлена «поколінням незалежності», абсолютна більшість якого являє собою «новий продукт» вітчизняної системи освіти – тих, хто вже здобув, як мінімум, середню освіту) та виокремлено з останньої найбільш освічених (тих, хто вже здобув закінчену або незакінчену вищу освіту). Респондентам було поставлено низку запитань, які відображують ціннісні орієнтації щодо праці, самовдосконалення та інноваційності. Розподіл відповідей на чотири з них показано далі в таблицях. Як видно з таблиці 4, дві групи («новий продукт» системи освіти та його найбільш освічена частка) показують більшу схильність до підприємництва, здорового індивідуалізму в роботі, ніж усе дитячо-молодіжне середовище в цілому, притому чим краще освіта, тим більш визначено це проявляється.

Таблиця 4

Розподіл відповідей на запитання «На кого/на що з переліченого Ви хотіли б працювати в ідеалі?» (за даними моніторингу УІСД 2013 р.), %*

Роботода вещь	Сума відповідей «Дуже важливо» та «Скоріше, важливо»	Усі респон денти віком 15–35 років (N=250 9)	У том у чис лі вік ом 18– 23 рок и (N= 696)	Із вікової групи 18–23 роки респонде нти з незакінче ною та повною вищою освітою (N= 222)
Сам, члени родини	Сума варіантів відповідей «На себе (власний бізнес/фермер ське господарство) » і «На сімейне підприємство/ господарство»	50	51	53
Держава	На уряд/державн ий сектор	17	15	14
Недержав ний сектор	Сума варіантів відповідей «На велику приватну компанію», «На середнє або невелике приватне підприємство » і «На міжнародну або некомерційну організацію	30	32	30

*Сума відповідей не дорівнює 100%, тому що для кращої наочності не наведено відповідь «Не хочу працювати» як відносно незначущу (коливання величин в усіх групах не перебільшувало меж 2–3%)..

Більше половини (53%) респондентів віком 18–23 роки з незакінченою та повною вищою освітою хочуть працювати на себе, на свою родину. Таке налаштування освіченої молоді можна розцінювати як сприятливе з погляду модернізаційних потреб.

Також група найбільш освіченої молоді відрізняється від менш освічених ровесників та дитячо-молодіжного середовища в цілому своєю

значно більшою орієнтацією на самовдосконалення, набуття знань, умінь і навичок, необхідних для особистої конкурентоспроможності в сучасному суспільстві (табл. 5).

Таблиця 5

Розподіл відповідей на запитання «Які з перерахованих умінь/навичок Ви здобували самостійно (без відвідування курсів, навчальних установ) протягом останніх п'яти років?» (за даними моніторингу УІСД 2013 р.), %*

Різновиди умінь/навичок	Усі респонде нти віком 15–35 років (N=2509)	У тому числі віком 18–23 роки (N=70 4)	Із вікової групи 18–23 роки респонде нти з незакінчен ою та повною вищою освітою (N=226)
Комп'ютерні (користування апаратною частиною та програмним забезпеченням, <i>разом</i>)	70	81	97
Самовдосконале ння особистості (особистий розвиток)	28	30	34
Керування автотранспортом	25	23	30
Професійне самовдосконалє ння	24	24	37
Іноземні мови	20	29	35
Економічні, правові (організація/розв иток бізнесу, маркетинг, бухгалтерський облік, податкові нормативи, право, фінанси, <i>разом</i>)	20	18	26
Нічого із зазначеного	21	16	9

*Сума не дорівнює 100%, оскільки респондент міг обрати декілька варіантів відповіді.

Найбільш освічена частина молоді також значно більш інноваційна, ніж менш освічені ровесники і респонденти на загал, притому це стосується всіх сфер застосування інновацій –

основної та додаткової зайнятості, навчання, побуту, хобі (табл. 6).

Так само прикметне, що ця частка молоді визначає в рейтингу з шести важливих у роботі обставин як найважливішу – перспективу кар'єрного зростання (чого немає в інших респондентів) – визначена ознака здорового індивідуалізму, коли самореалізація особистості відбувається в річищі спільних потреб модерного суспільства (табл. 7).

Таблиця 6

Розподіл відповідей на запитання «Як часто Ви, виконуючи яку-небудь роботу, використовуєте якісь нові підходи, «раціоналізаторські знахідки», нове обладнання або новітні матеріали, новинки інформаційних технологій?» (за даними моніторингу УІСД 2013 р.)

Варіанти відповідей	Усі респонденти віком 15–35 років (N=2509)	У тому числі віком 18–23 роки	Із вікової групи 18–23 роки респонденти з незакінченою та повною вищою освітою
У свої професійній діяльності на основному робочому місці (віком 18–23 роки – N 690; у тому числі з вищою освітою – N=220)			
Не стосується	27	48	33
Не використовую	42	32	33
Сума відповідей «Використовую постійно, використовую більш ніж у половині випадків та використовую менш ніж у половині випадків»	31	20	34
Поза роботою, вдома, ведучи домашнє господарство, займаючись улюбленою справою (віком 18–23 роки – N 692; у тому числі з вищою освітою – N=224)			
Не використовую	56	57	50
Сума відповідей «Використовую постійно, використовую більш ніж у	44	43	50

половині випадків та використовую менш ніж у половині випадків»			
Виконуючи додаткову роботу, підзаробляючи (додаткова зайнятість), в індивідуальній трудовій діяльності (віком 18–23 роки – N=685; у тому числі з вищою освітою – N=223)			
Не використовую	69	71	61
Сума відповідей «Використовую постійно, використовую більш ніж у половині випадків та використовую менш ніж у половині випадків»	31	29	39
Під час навчання (віком 18–23 роки – N=675; у тому числі з вищою освітою – N=218)			
Не використовую	69	61	51
Сума відповідей «Використовую постійно, використовую більш ніж у половині випадків та використовую менш ніж у половині випадків»	31	39	49

Таблиця 7

Розподіл відповідей на запитання «Наскільки для Вас особисто важливим у роботі є перелічене?» (за даними моніторингу УІСД 2013 р.), %

№ з/п	Відповідь «Дуже важливо»	Усі респонденти віком 15–35 років (N=2509)	У тому числі віком 18–23 роки	Із вікової групи 18–23 роки респонденти з незакінченою та повною вищою освітою
1.	Бачити результат своєї роботи, бути впевненим, що	82	82 (N=700)	86 (N=226)

	виконана робота комусь потрібна			
2.	Можливість проявити себе, реалізувати свій потенціал	79	83 (N=698)	<u>87</u> (N=226)**
3.	Перспективи кар'єрного зростання	75	82 (N=698)	<u>90</u> (N=224)**
4.	Можливість підвищити кваліфікацію (навчання, стажування)	75	80 (N=698)	84 (N=224)
5.	Можливість працювати в команді	68	69 (N=699)	71 (N=225)
6.	Можливість самостійно приймати рішення	67	<u>70</u> (N=697)*	<u>80</u> (N=226)**

*Випадок порушення закономірності рейтингу, наведеного в першому стовпчику.

**Випадки порушення закономірності рейтингів, наведених у двох попередніх стовпчиках.

З огляду на обмежений обсяг статті низку інших запитань аналогічної тематики в таблицях не показано, але в цілому виявлені тенденції не відрізняються від показаних у таблицях 3–7. На загал можна судити, що українська молодь віком 18–23 роки – «покоління незалежності», абсолютна більшість якого є «новим продуктом» вітчизняної системи освіти – відрізняється від суспільства в цілому більшою модерністю, має кращий модернізаційний потенціал. Зокрема він простежується за показниками економічної активності, орієнтаціями щодо підприємництва, індивідуалізму, кар'єрного зростання, самовдосконалення, самореалізації, інноваційності та інших цінностей, характерних для людини модерну, притому чим краще освіта, тим більш визначено ці орієнтації проявляються.

Натомість експертні оцінки модернізаційного потенціалу молоді на перший погляд начебто виявляються песимістичними (з огляду на обсяг статті далі наведено лише окремі найбільш характерні з оцінок 24-х відомих експертів). Наприклад, дослідження О. Іващенко⁵ показують, що «Сучасні молоді люди <...> прагматичні <...> цинічні <...> добре засвоїли, що головний чинник кар'єрного успіху – лояльність до владних і політичних сил <...> не керуються ціннісними орієнтирами, відмінними від монетарних» [15]. Природно, що в дихотомічному протиставленні окремих цінностей архаїки (як-от

домінування влади, впливовості, максимізація особистої користі) цінностям модерну (імпліцитність норм соціального контракту, дохід як результат праці) наведена оцінка ближче до архаїчних орієнтацій. У цьому ж річищі перебуває думка М. Згуровського⁶ про поширення сприйняття диплому про вищу освіту як формально-статусного атрибуту [16], притому, як додає Н. Шаталова⁷, у пострадянській суспільній свідомості (на відміну від західної аксіоми, що інвестиції у власну освіту самої людини/родини посилюють її конкурентоздатність на ринку праці) панує думка про контрактну освіту як форму прихованої купівлі диплому («...вища освіта, отримана на платній основі, роботодавцями цінується невисоко. Особливо низька конкурентоздатність випускників недержавних вишів» [17]). Зрозуміло, що і в цьому випадку в дихотомії «модерн vs архаїка» (за цінностями, наприклад, самореалізації, майстерності, інтелекту, творчості, допитливості, праці як самоцінності проти цінностей праці як необхідності виживання, максимізації особистої користі тощо) експертні оцінки ціннісно-модернізаційного потенціалу молоді невисокі.

Утім глибший аналіз свідчить, що негатив стосується не стільки самої молоді як такої, скільки архаїчності суспільства на загал і системи освіти, як його природного інституту, здатність якого продукувати модерний світогляд поки досить сумнівна.

Наприклад, стосовно суспільства в цілому в площині «патерналізм vs особиста відповідальність» група відомих громадських експертів⁸ відзначає, що «...українське суспільство – не подолало радянську «спадщину», все ще тягнє до патерналізму...» [18]. У площині «консервативність, прихильність еволюційному, екстенсивному розвитку vs інноваційність, прихильність інтенсивному розвитку науки і техніки» ті ж експерти відверто констатують «Ми є консервативні...» [18]. В. Семиноженко⁹

⁶Ректор НТУУ «КПІ», акад. НАНУ, д-р тех. наук.

⁷Зав. каф. Ін-ту соціології та економіки Уральського держпрофпедагогічного Ун-ту РФ, д-р соціол. наук, професор.

⁸Соболев Є, глава люстраційного комітету, створювач партії «Воля», Сюмар В., медіа-експерт, заступник секретаря РНБО, В'ятрович В., директор Українського ін-ту національної пам'яті, канд. іст. наук, Луценко І., журналіст, депутат Київради, Гопко Г., журналіст, природоохоронець, канд. наук із соц. комунікацій.

⁹Колишній віце-прем'єр-міністр України, голова Держагентства з питань науки, інновацій та

⁵С.н.с. ІС НАНУ, канд. філософ. наук.

відзначає, що «...не сформований трикутник «освіта-наука-економіка» <...> відбулося радикальне переосмислення цінності освіти. Ні знання, ні креативність <...> не потрібні в умовах споживчої економіки» [2]. С. Ніколаєнко¹⁰ вважає «Якщо поділити виробництво на шість технологічних укладів <...> матимемо 25% четвертого <...>, 4–5% п'ятого, а решта – нижчі <...> Шостого <...> можливо й зовсім немає. При такій економіці об'єктивно склалася зневага до розумних людей, відсутність поваги до освіти...» [19]. У площині «нерівність, прийняття свого місця в соціальній ієрархії vs соціальна справедливість, готовність сприймати всіх як рівних» на думку М. Мінакова¹¹, «...суспільство <...> повертається до форм станової нерівності, коли кожен стан має наперед визначений доступ до матеріальних та духовних благ, в тому числі до освітніх послуг...» [20].

Стосовно власне системи освіти як такої у площині «нерівність vs соціальна справедливість» С. Оксамитна¹² констатує «...поглиблення освітньої нерівності серед вихідців з різного соціального середовища та різних поколінь <...> перетворення освітньої, а через неї і соціальної нерівності на спадкову» [21], а С. Макеєв¹³ відзначає, що зростання кількості ВНЗ за часи незалежності «...не призвело до вирівнювання освітніх шансів вихідців із сімей різного статусу, тобто нові можливості, що відкрилися, нерівномірно розподілилися поміж вихідцями з різних класів» [22]. У площині «несвобода, громадянська пасивність, максимізація особистої користі vs свобода, громадянська активність, імпліцитність норм соціального контракту, сприйняття доходу як результату самоцінної праці» М. Мінаков констатує «...система освіти виховує людей, які понад усе цінують гроші та індивідуальний успіх <...> погані громадяни, схильні до такої суспільної угоди, де за швидкий особистий економічний успіх цілком справедливо відмовлятися від громадянських прав і свобод <...> тип соціалізації <...> в українських <...> школах <...> готує адекватних громадян, здатних жити в умовах «системної корупції» та

прийнятності подвійних стандартів суспільного життя <...> вони внутрішньо готові порушувати принципи поділу на публічне і приватне, брати участь у кумівстві, хабарництві, чи інших формах корупції <...> Соціалізація в нашій освітній сфері добре готує людей до життя в корумпованій країні» [20]. Щодо ціннісної дихотомії «консервативність vs інноваційність, розвиток науки, інтелект» І. Андрусяк¹⁴ вважає, що «...існує єдина проблема, котра полягає у відсутності системного підходу до освіти як такої. Протягом двох десятиліть держава докладає надзусиль, щоб вибити з освіти сам дух науковості та інтелекту й виховати деградовану апатичну особистість» [23]. Щодо ролі освіти відносно протиставлення модерних цінностей громадянської активності, соціальної справедливості, духовності архаїчним настановам на громадянську пасивність, споживання, самоізоляцію, виживання, опортунізм прикметна думка А. Андреева¹⁵, що попит абітурієнтів і конкуренція закладів змушує ринок освітніх послуг орієнтуватися на популярні технічні, технологічні та соціально-технологічні дисципліни, викладання яких фокусується на наданні вузько спеціальних знань і прикладних компетенцій, відтак у навчальних програмах зменшується частка фундаментальних суспільних наук, призначених надавати знання про закономірності функціонування і розвитку соціуму, роль, місце та інтереси соціальних груп, особливості інтеракцій між ними, окремими індивідами, громадянським суспільством і державними інститутами [24]. У підсумку, констатує В. Кушерець¹⁶, «Через недоліки освіти отримали калічний світогляд <...> Живемо за інтересами, а не за цінностями, тому й маємо здичавіле суспільство» [25].

Узагальнення наведених експертних оцінок (і тих, що з огляду на обсяг залишилися поза межами статті) показує, що в цілому переважають скоріше негативні з погляду потреб нагромадження й реалізації модернізаційного потенціалу; в суспільстві не подолані і досить значно проявляються архаїчні орієнтації в площинах патерналізму, консервативності, нерівності, переважання медитократичного способу соціальної мобільності над меритократичним, соціальної аномії. Значна частина молоді засвоює надто прагматичні

інформації, Комітету ВРУ з питань науки і освіти, акад. НАНУ.

¹⁰Ректор Нац. ун-ту біоресурсів і природокорист., голова Громадськ. ради працівників освіти і науки, колишній міністр освіти і науки та голова Комітету ВРУ з питань науки і освіти, д-р пед. наук, професор.

¹¹Директор Фонду якісної політики, доцент НаУКМА, д-р філософ. наук.

¹²Декан факультету НаУКМА, зав. каф. соціології, д-р соціол. наук, доцент.

¹³Зав. відділом ІС НАНУ, д-р соціол. наук, професор.

¹⁴Письменник, перекладач, член НСПУ, АУП, укр. центру ПЕН-клубу, лауреат укр. і міжнарод. літ. премій.

¹⁵Головн. н.с. ІС РАН, д-р філософ. наук, професор.

¹⁶Гол. правл. Товариства «Знання», президент Ун-ту сучасних знань, засл. діяч науки і техніки, д-р філософ. наук, професор.

ціннісні орієнтири. Національна система освіти критикована як така, що недостатньо формує модерні цінності в царинах державності, громадянськості, самореалізації, інноваційності-креативності, інтенсивного розвитку науки, техніки, економіки, імпліцитного засвоєння нормативного соціального контракту. Водночас вона слабо запобігає максимізації особистої користі всупереч соціальним нормам, прийнятності подвійних стандартів і різних форм корупції, поглибленню освітньої нерівності, примату формального освітнього статусу перед дійсними освітніми досягненнями, переважанню вузько спеціальної підготовки перед фундаментальною в суспільних науках.

На перший погляд це явна неузгодженість: соціологічні опитування показують наявність у сучасного «продукту» освіти – української молоді – модерних якостей, а експертні оцінки не дають підстав судити, що вітчизняна освітня система ці якості продукує, принаймні достатньою мірою. Суперечності в цьому, на наш погляд, немає, а пояснення полягає в тому, що молодь, особливо її найбільш освічена частина має не стільки визначено модерні й усталені ціннісні орієнтації, скільки певний модернізаційний потенціал, який ще тільки може бути реалізований, якщо виникатимуть сприятливі умови. Цей потенціал молоді дійсно більший у порівнянні з не модернізованим на загал суспільством, але набувається він не стільки в процесі виконання інституційних навчальних регламентів системи освіти (відвідування занять, виконання навчальних завдань, опанування освітніми стандартами, підготовка до іспитів тощо). Скоріше, він є наслідком саморозвитку, самонавчання, а також формується під впливом найбільш модерної частини оточення, інших інститутів суспільства (ЗМІ, культурний продукт) і природного розвитку техніки/технологій, до якого молодь завжди більш чутлива, ніж старші люди.

Природно, система освіти також сприяє саморозвитку, розширюючи його горизонти в ході отримання нової інформації під час навчального процесу, але з погляду формування модерних цінностей робить це поки недостатньо. Краще свідомство цього – експертні оцінки нинішнього рівня знань випускників загальноосвітньої школи, який не тільки не відповідає потребам модернізації країни, а вже становить загрозу її національній безпеці, притому одна з основних причин такого становища – слабка підготовка шкільних учителів. Так, за результатами ЗНО¹⁷ знань 70% усіх випускників 2014 р. (а проходили ЗНО лише ті,

хто були впевнені в наявності у себе достатніх для вступу у ВНЗ знань) з'ясувалася жаклива ситуація: українська школа не дає обов'язкових ЗУН, визначених Держстандартом освіти. Так, з математики лише 0,03% набрали максимальний бал, а найбільш поширений результат – 7 балів з 56 можливих; з фізики – відповідно 0,02% і 10 балів з 56; лише 7 із майже 300 тис. учасників набрали максимальний бал з української мови й літератури (13% не написали жодного слова в короткому письмовому завданні); 25% не написали жодного слова в короткому письмовому завданні з англійської мови (притому кожен шостий на загал, а в місцях – 50% абітурієнтів готувалися до ЗНО з репетиторами або проходили підготовчі курси) [26]. Аналіз якості кадрового забезпечення школи, проведений в одній із областей 2013 р. показав, що серед 973-х учителів правильно розв'язати усі завдання ЗНО, які застосовувалися протягом 2008–2012 рр., змогли 3,8%, а більшість педагогів виконали лише 50–75% завдань. Експерти відзначають, що в Україні відбувається прискорений процес професійної деформації шкільних педагогів [27] і наголошують на далекосяжних бідах для національної безпеки держави внаслідок процесів, що відбуваються сьогодні в системі загальної середньої освіти [26].

Тимчасом багаторічне вивчення 20-и кращих освітніх систем світу, здійснене інноваційною групою під керівництвом М. Барбера¹⁸ в компанії Pearson¹⁹ показує, що є лише три практичні стратегії/засоби влаштування доброї шкільної освіти, і всі вони стосуються вчителя. Кращі системи стали такими завдяки неухильному дотриманню 3-х «необхідно»: а) необхідно якомога більше обдарованих людей залучати до роботи вчителем; б) необхідно надати їм можливості професійного розвитку; в) необхідно, щоб вони працювали не з обраними, а з усіма учнями всієї системи шкільної освіти [28, с. 56].

Висновки.

1. Соціологічні опитування показали, що українська молодь, зокрема «покоління незалежності», абсолютна більшість якого є «новим продуктом» вітчизняної системи освіти,

¹⁸Майкл Барбер (Sir Michael Barber) – сер, з 2011 р. головний радник з освіти компанії Pearson, раніше керівник міжнародних освітніх проектів і партнер McKinsey&Company, радник прем'єр-міністра Великобританії (2001–2005 рр.), викладач Ін-ту Освіти Лондонського ун-ту, в різні роки радник урядів з держполітики освіти різних країн (США, Австралії, Росії, Естонії, Гонконгу) та міжнародних організацій (ОЕСР, Всесвітній Банк, МВФ).

¹⁹Найбільша в світі компанія, яка займається проблемами освіти.

¹⁷Зовнішнє незалежне оцінювання.

має кращий модернізаційний потенціал, ніж суспільство в цілому. Чим вище рівень освіти цієї частки молоді, тим більший модернізаційний потенціал їй притаманний.

2. Експертні оцінки показали, що з погляду потреб формування модерних цінностей молоді українська система освіти недостатньо ефективна.

3. Основні перешкоди майбутній реалізації ціннісно-модернізаційного потенціалу молоді в суспільному виробництві створюються на рівні загальноосвітньої школи внаслідок, передовсім, професійної деформації шкільних педагогів, система відбору, підготовки, стимулювання й підвищення кваліфікації яких не відповідає практиці кращих шкільних систем світу.

4. Найбільш перспективним напрямом освітньої реформи з погляду необхідності багатобічної суспільно-політичної та соціально-економічної модернізації України доцільно прийняти докорінну зміну підходів до роботи шкільного вчителя (відбирати в професію кращих, забезпечувати їм найкращі умови людського та професійного розвитку, поширювати охоплення ними всієї системи шкільної освіти).

Література

1. Лібанова Е., Єрмолаєв А. Майбутнє, якого ми прагнемо? / Е. Лібанова, А. Єрмолаєв // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – № 26. – 12 лип.
2. Семиноженко В. Сегодня Украина стоит перед выбором – или модернизация, или отсталость. [Електронний ресурс] / В. Семиноженко. – 24.06.2011. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page126-1861.html>.
3. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Програма економічних реформ на 2010–2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/2000/2020/69596/>.
4. Стратегія модернізації України. Бачення незалежних експертів // «Дзеркало тижня. Україна». – 11.12.2009. – №48.
5. Иноземцев В. О невозможности модернизации России // Российская модернизация: размышляя о самобытности : [сб. ст.] / Ин-т Кеннана ; под ред. Э.А. Паина и О.Д. Волкогоновой. – М. : Три квадрата, 2008. – 416 с.
6. Россия XXI века: образ желаемого завтра. – М. : Экон-Информ, 2010. – 66 с.
7. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
8. Окара А. Новая идея для новой Украины // «День» – 09.06.2010. – №98. (продовж. – 15.06.2010. – №102).

9. Лебедева Н., Татарко А. Ценности и социальный капитал как основа социально-экономического развития [Електронний ресурс] / Н. Лебедева, А. Татарко. – Журнал институциональных исследований. – 2010. – Т. 2. – № 1. – С. 17. – Режим доступу: <http://hjournal.ru/journals/jis2.1.htm>.
10. Культурные факторы модернизации (доклад) Аузан А., Архангельский А., Лунгин П. с соавт., М. – С-Пб.: Фонд «Стратегия 2020», 2011. – 221 с.
11. Пиков Г.Г. О соотношении «Возрождения», «Реформации» и «Просвещения» в истории Европы / Г.Г. Пиков // Вестник Томского гос. Университета. – 2009. – №2(6). – С. 139–142.
12. Christina Bork Герт Хофстеде и его теория измерений культур: обзорная информация [Електронний ресурс] / Christina Bork. – Telelanguе. – Режим доступу: <http://news.telelanguе.com/ru/2011/10/hofstede-cultural-theory>.
13. Лихтарников А. Ценностный опросник (ЦО) С. Шварца и духовное развитие личности: нормальное и патологическое [Електронний ресурс] / А. Лихтарников. – Режим доступу: http://www.diagnosticspб.ru/co_1_2.html.
14. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества [Електронний ресурс] / Р. Инглхарт. - Доклад на межд. конф. «Вызовы теории». – М., 1996. – Режим доступу: <http://www.sociology.mephi.ru/docs/polit/html/ingl.htm>.
15. Кириченко І. Демпрофесіоналізація громадян – майбутнє країни? / І. Кириченко // «Дзеркало тижня. Україна». – 2012. – 26 жовт.–1 листоп., №38 (86).
16. Згуровский М. Дипломированное псевдообразование / М. Згуровский // «Зеркало недели». – 2006. – 18–24 фев., №6 (585).
17. Социология образования и молодежи. Социология образования перед новыми вызовами («круглый стол») [Електронний ресурс] // СОЦИС. – 2000. – №6. – С. 65–66. – Режим доступу: http://www.isras.ru/socis_2000_06.html?.
18. Соболев Є., Сюмар В., В'ятрович В., Луценко І., Гопко Г. Воля змінити країну / Є. Соболев, В. Сюмар, В. В'ятрович, І. Луценко, Г. Гопко // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – № 26. – 12 лип.
19. Ніколаєнко С. Наша освіта – це інерційна система, але вона вже вичерпує свої останні резерви [Електронний ресурс] / С. Ніколаєнко, 2011. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=126&op_id=1862#1862
20. Мінаков М. Реформа освіти – це антисоціальний акт, який можуть здійснити тільки політичні самогубці, здатні думати в термінах довготривалих стратегій [Електронний ресурс] /

- М. Мінаков, 11.07.2011. – Режим доступу:
<http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page126-1871.html>.
21. Оксамитна С.М. Міжгенераційна освітня мобільність у розрізі трьох вікових когорт населення сучасної України [Електронний ресурс] / С. М. Оксамитна. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NaUKMA/.../09_oksamytna_s.pdf.
22. Макеев С., Оксамитная С. Социальная подвижность без выравнивания шансов / С. Макеев, С. Оксамитная // Отечественные записки. – 2012. – № 5 (50).
23. Андрусак І. «Залиш надію кожен, хто сюди заходить» [Електронний ресурс] / І. Андрусак, 07.07.2011. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page23078.html>.
24. Андреев А.Л. Российское образование: социально-исторические контексты / А. Л. Андреев; Ин-т социологии РАН. – М. : Наука, 2008. – С. 320–354.
25. Кушерець В. Хороша освіта готує людину до краси [Електронний ресурс] / В. Кшерець. – «Диалог.УА», 2011. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page126-1874.html>.
26. Ликарчук І. Пора кричать SOS! / І. Ликарчук // «Зеркало недели. Украина». – 15.08.2014. – №28.
27. Ликарчук І. Учителей много, а учить некому / І. Ликарчук // «Зеркало недели. Украина». – 26.09.2014. – №34.
28. Барбер М., Муршед М. Как добиться стабильно высокого качества обучения в школах. Уроки анализа лучших систем школьного образования мира (пер. с англ.)/ М. Барбер, М. Муршед // Вопросы образования. – 2008 – № 3. – С. 7–60.